

Slusen var det ømme punkt for Nørreballe Nor

Fra første færd var der fokus på afløbet fra Tryggelev Nor, da bønderne i Hesselbjerg-Nørreballe i 1883 oprettede et interessentskab for at inddæmme den inderste del af det store nor.

I juni 1884 afsagde den nedsatte landvæsenskommission under Svendborg Amt sin kendelse. Den havde karakter af et forlig mellem stridende parter. Nogle bønder ville gerne have vandet ud, mens andre hellere ville holde på det.

I teksten hed det bl.a., at »interessenterne forpligter sig til bestandig at holde afløbet fra Kinderballe Nor [Tryggelev Nor] til stranden i forsvarlig stand«.

Selvom man blot pumpede vandet fra den ca. 60 hektar store Nørreballe-inddæmning over i det noget mindre Tryggelev Nor, blev bønderne i det nyoprettede interessentskab altså pålagt det juridiske ansvar for, at vandet fra hele det oprindelige nor kunne sendes til havs uden at skabe ødelæggende oversvømmelser af randarealerne.

Den forpligtelse skulle der komme til at stå stor strid om årtier senere.

Efter byggeriet af den korte dæmning, der ikke kan have krævet den store ingeniørkunst, blev det muligt ved hjælp af en vindmotor at pumpe Nørreballe Nor så tørt i løbet af foråret, at der kunne græsses med kreaturer og heste og bjærges hø. Sidst på efteråret stoppede man pumpen, hvorefter Noret atter fyldtes med vand frem til næste forår.

Denne driftsform havde to indlysende fordele. Dels medførte den en naturlig gødskning af græsarealerne, fordi vinteroversvømmelsen aflejrede gødningsstoffer på engene, dels sparede man pumpekraft og materiel ved ikke at tørlægge i hele vinterhalvåret.

Imidlertid skabte denne sæsonbestemte udpumpning ustabile miljøforhold, der må have medført dramatiske konsekvenser for flora og fauna. Bogstaveligt talt blev der pumpet, »som vinden blæser«, så det har varieret

Nørreballe Nor

Inddæmning fra 1883 på det sydlige Langeland, syv kilometer nord for Bagenkop, hvor ca. 60 hektar lavvandet vådområde blev tørlagt i den inderste del af det langstrakte Tryggelev Nor. Anvendt til høslæt og græsning helt op til midten af det 20. århundrede.

Statsstøtte gjorde det muligt i 1956 at installere et moderne afvandingsanlæg, der kunne tørlægge Noret året rundt.

Intensiv landbrugsdrift med brug af både sprøjtemidler og handelsgødning medførte stærkt forringet vandkvalitet i Tryggelev Nor, der fungerede som recipient for det tørlagte Nor med tilhørende 900 hektar opland.

Genetableret som vådområde i 2004 som led i et samlet Natura 2000-projekt til forbedring af vandkvaliteten i Tryggelev Nor.

Nørreballe Nor omfatter i dag 54 hektar ferskvandssø og 25 hektar tørre og våde enge.

Finansieret af statens vandmiljøplan II-midler, men med EU-støtte og bidrag fra Fugleværnsfonden, der ejer området og driver det som fuglereservat.

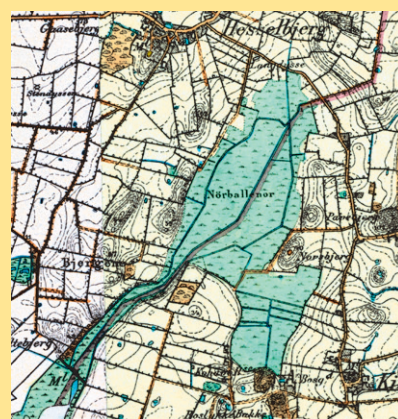
Samlet udgift: 4,4 mio. kr. (5,2 mio. kr. i 2012-værdi).

Vådområdet præsterer en beregnet teoretisk fjernelse af 17,25 tons kvælstof. Projektet skulle angiveligt indgå i DMU's overvågning af VMPII-vådområdeprojekter, men der er aldrig publiceret måleresultater.

Kortene er fra 1783, 1889, 1983 og 2008 (COWI).

Langeland Kommune.

Koordinater: 6074710, 607725.

En lokal kunstner malede i 1930 vindmøllen, der stod på dæmningen mellem Nørreballe Nor (til højre) og Tryggelev Nor (til venstre). Der var tale om en »hollandsk« pumpemølle, men i en moderniseret udgave med træklapper på vingerne i stedet for sejldug. Betegnelsen »Hesselbjerg Nor« er identisk med Nørreballe Nor. Maleriet opbevares i Lokalhistorisk Arkiv for Humble, Lindelse og Tryggelev-Fodsløtte Sogne, Rudkøbing.

betydeligt fra det ene år til det næste, hvor sent på foråret vandet kom ud.

For floraen har de tilbagevendende vinteroversvømmelser formentlig favoriseret særlige plantesamfund, som var tilpasset de ekstreme vilkår, men for fuglelivet må der have været tale om hyppigt tilbagevendende katastrofer.

År efter år har vandfugle som ænder, lappedykkere og rørhøns lagt an til at yngle i det tidlige forår, hvorefter udpumpningen af vintersøen i løbet af marts-april eller så sent som i maj har suget vandet væk under reder, æg og ællinger.

Fugle kan ikke lære at tilpasse sig disse kaotiske omvæltninger, så de har forsøgt igen og igen at få unger på vingerne, men sikkert ofte forgæves. Resultatet må have været regulære »fuglemassakrer«.

Hvor galt det kan gå, er et velbeskrevet fænomen fra bl.a. den tidligere tørlagte Gødstrup Sø ved Holmegårds Mose på Sydsjælland. Forholdene er rapporteret på Holmegård Mose Komiteens hjemmeside:

»Fra 1978 og frem til og med 2003 genopstod Gødstrup Sø i alt ni gange som følge af ekstra store mængder [nedbør] eller smeltevand, men alle gange pumpede lods ejerne hensynsløst søens vand væk under rederne tilhørende tusindvis af ynglefugle, der begejstret havde slået sig ned i den nye sø. Gråstrubet Lappedykker havde en af Danmarks allerstørste ynglebestande. Op til 46 par forsøgte hvert år at yngle – men næppe over 5 unger er fra 1978 til i dag kommet ud af anstrengelserne.«

Fra vindkraft til oliemotor

Det naturskabte udløb fra Tryggelev Nor – og dermed også fra Nørreballe Nor – foregik oprindeligt gennem Stenbækken. Fra sydenden af Tryggelev Nor (som på dette sted blev kaldt Salme Nor) forløb bækken hen over Stenbækgårds jorder til havet.

Omkring 1910 byggede bønderne en sluse mod havet i en nygravet afløbskanal fra Tryggelev Nor. Den blev anlagt nord for Stenbækkens udløb, der snart efter sandede til og lukkedes helt på det yderste stykke. Slusen blev opført uden nogen form for godkendelse eller forhandlinger med vandløbsmyndighederne.

I 1916 blev Stenbækgård købt af Rasmus Hansen Rasmussen, og han

var ikke tilfreds med afvandingen af sine marker ud til Salme Nor. For egen regning og ligeledes uden tilladelse fra nogen myndighed gravede Rasmussen sit eget afløb til havet i form af en ny kanal fra den endnu ikke lukkede del af Stenbækken. Ved udløbet anbragte Rasmussen sin egen sluse.

Derefter fungerede arrangementet med to udløb og to sluser tilsyneladende uden genvordigheder.

I 1931 tog interessentskabet det store skridt at erstatte vindmotoren med en såkaldt »råliemotor«, der formentlig har kørt på petroleum som brændstof. Motoren blev opstillet i det gamle vindmøllehus, der stadig findes ved det nuværende pumpehus.

Nu kunne man præstere en mere stabil udpumpning, uden at være afhængig af vind og vejr. Interessentskabet vedtog også i november 1932 at oprette en »forhandlingsprotokol«, og det er indholdet af denne protokol, der udgør rygraden i beskrivelsen af de følgende 60 års hændelser.

På det første bestyrelsesmøde 1. december 1932 fastlægges den fremtidige pumperutine, og der ansættes en mand til at passe motoren:

»Der forhandles med Chr. Hansen, Ristinge, om pladsen som vandmøller. Han skal begynde at pumpe 1. marts, såfremt vinteren tillader det og så vidt muligt pumpe uafbrudt dag og nat således at Noret

Det gamle pumpehus, hvor råliemotoren blev installeret i begyndelsen af 1930'erne, fungerede frem til elektrificeringen i 1954. Bygningen ligger ubenyttet hen i dag ved dæmningen.

kan være tørlagt 1. april, og det skal holdes tørt til 15. november».

Desuden skulle Chr. Hansen passe slusen nord for Stenbækken, og det samlede arbejde ville blive betalt med 390 kr. (14.912 kr. i 2012-værdi) om året.

Aftalen var dog for ringe i forhold til Chr. Hansens indsats, så allerede året efter måtte man hæve lønnen til 400 kr. Til gengæld passede Hansen omhyggeligt motoren de næste mange årtier, kun med små justeringer opad af lønnen.

Nogen selskabsforening var det nye pumpelag ikke. På generalforsamlingen i november 1933 luftedes tanken om en fest i anledning af 50 års jubilæet for inddæmningen, men fire dage senere skrinlagde bestyrelsen ideen – »der var ikke interesse nok blandt aktionærerne«.

Den samme mangel på interesse for socialt samvær gjorde sig også gældende ved 100 års jubilæet i 1983. Først ved nedlæggelsen af pumpelaget i 2005 lykkedes det at tromme alle parthaverne sammen – med fruer – til en festlig lørdag aften på Humble Hotet.

Balladen om Stenbækrenden

Besættelsestidens rationering af brændstof fra 1940 gjorde det svært for pumpelaget at få tømt Noret til tiden. Det gav anledning til en dramatisk konflikt, der først fandt sin løsning efter flere årelange retssager.

Balladen begyndte på en ekstraordinær generalforsamling i marts 1942, hvor man besluttede at »lægge gas ind i motoren«. Fabrikant J. Larsen havde tilbudt at ændre råoliemotoren til gasdrift og installere en gasgenerator til træ, men billigt ville det ikke blive. Tilbuddet lød på 6500 kr. (139.657 kr. i 2012-værdi).

Til gengæld var Larsen indforstået med, at installeringen skulle være bragt i orden inden 10. april, så man kunne få tømt Noret. Ellers vandte der dagbøder a 50 kr. (1074 kr. i 2012-værdi). Det var dog en forudsætning, at man kunne få tildelt brænde, men det fik man. Pumpelaget be-

Gårdejer Rasmus Hansen Rasmussen (1886-1952) erhvervede Stenbækgård i 1916, men fra første færd døjede han med oversvømmelser af sine marker ud til Salme Nor. Rasmussen måtte gennem flere retssager med Nørreballe Nor Pumpelag, før han fik sat skik på forholdene. Foto: udlånt af Anita Johansen.

sluttede derefter at optage et lån på 7000 kr. (150.400 kr. i 2012-værdi).

For at udnytte den brændefyrede generator bedst muligt forkortede man pumpesæsonen, men pumpede til gengæld desto mere intensivt. Resultatet var, at der i april måned blev udpumpet større vandmængder end tidligere til Tryggelev Nor.

Denne koncentrerede udpumpning af vand skabte problemer for gårdejerne med jord ned til Tryggelev Nor, fordi vandstanden steg. Situationen blev ikke bedre af manglende vedligeholdelse af udløbet i havet, så vandet var alt for længe om at løbe ud. Det var i hvert fald påstanden fra gårdejer Rasmus Rasmussen på Stenbækgård. Han begærede kommunalt vandsyn over forholdene.

I første omgang lykkedes det dog at undgå åben konflikt.

På den ekstraordinære generalforsamling 31. marts 1944 kunne pumpelagets formand meddele, at han tidligere samme måned havde indgået et detaljeret forlig om »søndre løbs udløb i havet« med gårdejer Rasmussen. På pumpelagets vegne havde formanden accepteret, at det var pumpelagets forpligtelse at sørge for at få bragt udløbet i forsvarlig stand, så vandet kunne komme hurtigere til havs. Til gengæld frafaldt gårdejer Rasmussen sit krav om vandsyn.

Men dermed var sagen ikke ude af verden.

I foråret 1945 gik det helt galt, og efter nye voldsomme oversvømmelser krævede gårdejerne Rasmus Hansen Rasmussen og Anton Kristiansen atter vandsyn på det tilstoppede udløb. Denne gang varslede de samtidig et erstatningskrav på 1700 kr. (35.078 kr. i 2012-værdi) for tabte afgrøder.

På en ekstraordinær generalforsamling 30. april blev kravet enstemmigt forkastet af lodsejerne. Ved samme lejlighed vedtog pumpelaget dog at få slusen rensat op og at »begynde at male vand ud«. Så sent som den sidste dag i april var pumpelaget aldrig tidligere gået i gang med at tømme Noret.

Gårdejer Rasmussen valgte derefter at anlægge retssag mod pumpelaget. Stævningen blev indgivet 20. september 1945 ved Østre landsret. Rasmusens påstand lød, at pumpelagets mangelfulde vedligeholdelse af sluse og udløb var skyld i forårets voldsomme oversvømmelser, der havde ødelagt hans marker.

Det var ikke første gang, gårdejer Rasmussen gik rettens vej. Tretten år tidligere havde han vundet en sag om jagten i Tryggelev Nor (se beskrivelsen af denne lokalitet).

Pumpehuset fra 1954, som Hedeselskabet opførte som led i effektiviseringen af udpumpningen, er bevaret som et lille kulturminde. Det er dog aflåst for besøgende.

Retten er sat

På et bestyrelsesmøde sidst på året vedtog pumpelaget at få udpeget en syns- og skønsmand til at udtale sig om forholdene i Rasmussens erstatningssag. Desuden blev landsretssagfører Erik Hinrichsen i Rudkøbing antaget til at føre sagen.

Hinrichsen indhentede derefter fra Hedeselskabet en faglig vurdering af forholdene, som blev fremlagt i retten. Vurderingen blev i høj grad anvendt som grundlag for rettens senere afgørelse.

Om det har været de mange trakasserier med gårdejer Rasmussen eller ønsket om en økonomisk forbedret udnyttelse af det inddæmmede land, der skabte diskussion i pumpelagets kreds, vides ikke, men på den ordinære generalforsamling i november 1945 blev der diskuteret radikale løsninger. Til sidst kom det til afstemning, men »forslaget om tørlægning af Noret hele året blev forkastet«. Tanken var dog født.

Allerede året efter vedtog generalforsamlingen, at der skulle pumpes hele året, men det blev tilsyneladende ingen succes, for i november 1947 besluttede generalforsamlingen, at Noret alligevel ikke skulle holdes tørt

Fugleværnsfonden har gjort en stor indsats for at »formidle« naturen i det nye vådområde, bl.a. med en gangbro ud i rørskoven hvor der er mulighed for at høre og måske se rørdrummen.

hele året. Udpumpningen skulle dog begynde så tidligt som muligt om foråret. Imidlertid blev denne beslutning atter omgjort på den følgende generalforsamling i november 1948. Her blev det igen vedtaget – og denne gang enstemmigt – at holde Noret tørt hele året.

I april 1947 havde bestyrelsen desuden vedtaget at optage et lån på 3000 kr. til at dække renovering af »slusekassen«, omstilling af motoren til olie samt udgifterne til Rasmus Rasmussens erstatningssag. Der var endelig kommet en afgørelse fra retten. Umiddelbart var den ikke så dårlig for pumpelaget, men salæret til landsretssagfører Hinrichsen skulle man selv betale.

Østre Landsret havde afgjort sagen 7. marts 1947, og det blev et nederlag for gårdejer Rasmussen. Den kortfattede dom lød således: »De sagsøgte, Hesselbjerg-Nørreballe Pumpelaug, bør for tiden for tiltale af sagsøgeren, gårdejer Rasmus Rasmussen, i denne sag fri at være.«

Sagens omkostninger skulle parterne selv betale.

Dommen betød imidlertid ikke, at pumpelaget var frikendt. Tværtimod fastslog den, at »de sagsøgte må (...) anses ansvarlige for den ved oversvømmelsen forvoldte skade«. Alligevel gik de fri, dog med den væsentlige tilføjelse »for tiden«.

Forholdet var det, ifølge dommen, at gårdejer Rasmussen måtte antages selv at have »medvirket til at fremkalde eller forværre skaden«, fordi han havde holdt sit eget afløb gennem Stenbækrenden lukket, indtil oversvømmelsen var sket. Da der ikke var fremlagt oplysninger, der kunne danne grundlag for et skøn over, hvor stor en andel i skaden gårdejer selv havde haft, måtte frifindelsen finde sted. Heraf fulgte også, at retten ikke kunne bedømme rimeligheden af gårdejer Rasmussens erstatningskrav, hvorfor det blev afvist.

Hvad værre var for pumpelaget, så cementerede retten med sin afgørelse pumpelagets pligt til at holde udløbet i forsvarlig stand.

Gårdejer Rasmussen var imidlertid ikke til sinds at give op. Han indan-

kede dommen for Højesteret, men besindede sig dog, og efter aftale med pumpelaget hævdede han sagen ved Højesteret for derefter at udtage stævning 27. marts 1950 ved byretten i Rudkøbing.

Rasmussen krævede pumpelaget dømt til at betale 3100 kr. (54.637 kr. i 2012-værdi) i erstatning for de tab, som oversvømmelserne havde forvoldt. Pumpelaget, derimod, påstod at være uden skyld og krævede frifindelse, subsidiært idømt en beskedet erstatning efter rettens skøn, dog ikke over 400 kr. (7.050 kr. i 2012-værdi).

Byrettens dom blev afsagt 17. marts 1951, og den gav gårdejer Rasmussen medhold. Erstatningen blev fastsat til 2000 kr. (31.552 i 2012-værdi), og pumpelaget skulle desuden betale 700 kr. (11.043 kr. i 2012-værdi) i sagsomkostninger til Rasmussen.

På en ekstraordinær generalforsamling i begyndelsen af april 1951 – som vanligt på Humble Afholdshjem – mente de tilstedeværende interessenter, at erstatningen til Rasmus Rasmussen »syntes at være for stor«. Med 11 stemmer mod en vedtog forsamlingen at appellere dommen til landsretten med krav om omstødelse, da man mente at kunne påvise, at oversvømmelserne i virkeligheden skyldtes kraftig nedbør.

Det nyttede ikke noget. Tværtimod blev sagen bare endnu dyrere, da landsretten stadfæstede byrettens afgørelsen. Hertil kom Rasmussens sagsomkostninger for landsretten. De løb op i 500 kr., som pumpelaget også blev pålagt at betale inden 15 dage efter domsafsigelsen.

Hedeselskabet rykker ind

Første gang, Hedeselskabet nævnes i forbindelse med diskussionen om at tørlægge Noret permanent, er på den ekstraordinære generalforsamling i juli 1949.

Den gamle råoliemotor fra 1931 ønskedes udskiftet med en kraftigere elmotor, og bestyrelsen blev bemyndiget til at forhandle med elselskabet i Rudkøbing om etablering af ledningsnet og strømpris. I samme omgang

Selvom Nørreballe Nor ikke længere dyrkes, så ender der stadig betydelige mængder næringsberiget drænvand i Noret, fordi grænsen mellem vådområdet og det intensivt dyrkede landbrugsland flere steder ligger helt ude i rørskoven. Når en skrånende mark som den til højre gødskes og sprøjtes med almindeligt landbrugsudstyr, vil rørskoven og den afskærende kanal modtage et ordentligt pulver af landbrugskemikalier.

vedtog man at stille forslag om at »få Hedeselskabet over« for at se på forholdene.

Hedeselskabet tøvede ikke med at efterkomme opfordringen. Allerede en måned senere besigtigede to af selskabets ingeniører Nørreballe Nor, og indgik efterfølgende den første aftale om at udarbejde et »udkast til en rationel ordning af afvandingsforholdene«.

Pumpelaget accepterede i oktober 1951 et tilbud fra elværksbestyreren i Rudkøbing på en højspændingsledning til 10.500 kr. (165.650 kr. i 2012-værdi). Man ansøgte derefter Statens Landvindingsudvalg om at få udgiften til højspændingsledningen dækket af et eventuelt senere landvindingsprojekt, og da man i februar 1952 fik et positivt svar, begyndte det at gå stærkt.

Hedeselskabets ingeniører spillede fra første færd en meget aktiv rolle. Sagsmappen »Nørreballe Nor« i selskabets arkiv indeholder en kopi af den maskinskrrevne ansøgning om tilskuddet til højspændingsledningen. Skrifttypen og opstillingen af brevet viser, at det er udformet af Hedeselskabet, til trods for at det var formanden for pumpelaget, gårdejer Karl Jørgensen, der skulle underskrive på den stiplede linje.

Desuden fremgår det af Hedeselskabets følgebrev til gårdejer Jørgensen, at ansøgningen var udformet på opfordring af elværksbestyreren. Elværket ønskede sikkerhed for økonomien bag oprettelsen af højspændingsledningen, men valgte åbenbart at konferere med Hedeselskabet om dette i stedet for direkte med pumpe-laget.

»Irrationelt« pumpeanlæg

I løbet af de følgende atten måneder udarbejdede Hedeselskabet sit projektforslag til »rationel afvanding af de lave arealer i Nørreballe Nor«. Pumpelagets bestyrelse var nu indstillet på at søge statsstøtte til et projekt, og man gik i gang med at rydde en række forhindringer af vejen.

Gårdejer Rasmussen på Stenbækgården var i mellemtiden afgået ved døden, men hans søn, Frederik Leopold, blev taget i ed i januar 1954 med en favorabel overenskomst om fremtidens afvanding. Den sagde, at der fremover kun måtte pumpes, når vandstanden i Tryggelev Nor var lavere end 10 centimeter over daglig vande, og pumpelagets sluse samtidig stod åben med frit udløb til havet.

Nok så vigtigt var lodsejermødet

28. januar, hvor man stemte om Hedeselskabets projektforslag. Resultatet var positivt.

Der blev afgivet 29 ja-stemmer mod seks nej-stemmer, mens to undlod at stemme, og 13 lodsejere ikke mødte op. Efter hartkorn var der 64,3 procent for projektet (45 hektar), 17 procent imod (12 hektar) og 18,7 procent stemte ikke eller var fraværende (13 hektar).

Det endelige projektforslag forelå 2. maj 1954, og 10 dage senere ansøgte Hedeselskabet – på lodsejernes vegne – om statsstøtte fra Statens Landvindingsudvalg under Landbrugsministeriet.

Landvindingsudvalget, der fordelte landvindingslovens tilskudsmillioner, tog positivt imod ansøgningen, og indbød til møde om sagen 10. juni på Humble Afholdshjem. Der mødte 28 lodsejere, to medlemmer af landvindingsudvalget, repræsentanter for Grundforbedringsudvalget i Svendborg Amtsrådskreds og en ingeniør fra Hedeselskabet.

Inden mødet besigtigede man arealerne, der blev beskrevet med disse ord i mødereferatet:

»Det egentlige nor henlå med tagrør og delvis oversvømmet, omkring dette område iagttoges våde enge og deromkring dyrkede arealer. Ved pumpestationen bemærkedes, at pumpekanalen var en del tilgroet, mens afløbskanalen var fuldstændig sammenvokset, således at vandet dårligt kunne løbe fra pumpestationens afløb gennem diget, men løb tilbage igen gennem utætte klapper, da pumpen standsede. Pumpningen sker ved hjælp af en elektrisk drevet propelpumpe i en trækasse; en tidligere anvendt snegl var tilvokset og syntes ikke at have været i brug i årevis. Arrangementet ved pumpestationen var irrationelt.«

Rene ord for pengene – men billigt ville det ikke være at få ordnede forhold, hvis man selv skulle have betalt. Budgetoverslaget lå på 300.000 kr. (4,6 mio. kr. i 2012-værdi) for projektområdet 70 hektar, men med to tredjedele i direkte tilskud fra statskassen kunne det nok gå an.

Statens Landvindingsudvalg opfordrede efter mødet Hedeselskabet til at gå videre med sagen, og midt i novem-

ber forelå der et revideret budget på 308.000 kr., som landvindingsudvalget i december 1954 indstillede til udførelse med to tredjedele statstilskud. I dette beløb var der medtaget de 10.000 kr. til højspændingsledning, som allerede var oprettet.

I marts 1955 blev der givet grønt lys for at opføre det nye pumpeanlæg med pumpehus og to elektriske motorer, afvandingskanaler og rørledninger, en dæmning over Salme Nor af hensyn til Stenbækgårdens lavtliggende marker og en ny afløbskanal til havet med en moderne sluse.

Arbejdet var anslået at skulle vare 18 måneder, og det var en betingelse, at det – bortset fra arbejdsledelsen – kun måtte udføres af arbejdsløse. De skulle anvises fra den offentlige arbejdsanvisning, men fortsat stå til rådighed for arbejdsmarkedet. Det betød, at hvis deres arbejdskraft måtte være nødvendig ved landbruget, i industrien, boligbyggeriet eller det private erhvervsliv i øvrigt, skulle de omgående afgå fra landvindingsprojektet. I virkeligheden var landvindingsloven en beskæftigelsesordning.

Heldigt nok var ledigheden blandt ufaglærte stigende i midten af 1950'erne, så projektet blev gennemført uden forsinkelser. Anlægget var fuldført i 1957.

Derimod kom overslagssummen på 308.000 kr. ikke til at passe. Den var skudt ganske meget ved siden af, men til den gode side. Den færdige pris for hele projektet landede på 279.890 kr. (3,8 mio. kr. i 2012-værdi). Besparelsen var på 17 procent.

Naturprojektet

Fyrré år senere ventede en langt større regning, der også denne gang blev betalt med tilskud fra skatteyderne.

Bagsiden af landbrugets enorme produktionsfremgang havde vist sig i form af iltsvind med bundvendinger og fiskedød i de kystnære områder, hvor landbrugets næringsrige drænvand blev udledt. Havmiljøet i Det Sydfynske Øhav var ingen undtagelse.

Lokalt havde dyrkningen af det tørrelagte Nørreballe Nor medført en al-

Af hensyn til vadefugle og ænders muligheder for at yngle på de lave øer i Noret skal den høje stive vegetation helst fjernes en gang om året. Fugleværnsfonden har frivillige arbejdsgrupper knyttet til sine reservater som sørger for den nødvendige naturpleje. Foto: Christina Åkerman.

vorlig forurening af kystlagunen Tryggelev Nor, der var klassificeret som et vigtigt fugleområde. Engene omkring Tryggelev Nor var fra 1975 gradvis blevet opkøbt af Fugleværnsfonden for at blive indrettet som reservat, men for fondens almennyttige indsats var den elendige vandkvalitet stærkt utilfredsstillende.

Problemerne forstærkedes, fordi det tørrelagte Nørreballe Nor efterhånden modtog gødningsberiget drænvand fra 900 hektar intensivt dyrket landbrugsopland, der blev pumpet direkte over i Tryggelev Nor. Også kommunalt spildevand fra Tryggelev by blev udledt gennem afløbskanalen fra Nørreballe Nor. Hele denne cocktail af spildevand og drænvand med kvælstof og fosfor samt rester af sprøjtemidler skulle gennem Tryggelev Nor for at udledes gennem slusen til havet.

Ved at etablere et vådområde i Nørreballe Nor, der kunne »afgasse« kvælstof, ville det være teoretisk muligt at reducere udledningen af kvælstof til Tryggelev Nor med 70 procent. Nørreballe Nor kunne indrettes som »rensningsanlæg« for landbrugets drænvand, før det blev sendt videre til Tryggelev Nor og derfra ud i Marstal

Bugt. Denne argumentation spillede en rolle for lodsejernes beslutning, da de i 2004 sagde ja til naturprojektet. Det fremgår af referatet fra den ekstraordinære generalforsamling 11. maj 2004:

»Med Fyns Amts godkendelse ville Nørreballe Nor hermed igen blive nor med en samtidig funktion for egnens landbrug i at virke som filter for en del af det kvælstof som naturligt tilflyder noret gennem dræn og grøfter. Det drejer sig om ca. 20 tons årligt, hvilket hjælper et opland på op imod 1000 hektar.«

Ren altruisme var der dog ikke tale om. Naturprojektet kom som sendt fra himlen og løste langt mere jordnære økonomiske problemer.

Stort flertal for at sælge

Da Fyns Amt i slutningen af 1990'erne kontaktede pumpelaget og foreslog en drøftelse, gik det overraskende hurtigt og uden større sværds slag at nå til enighed om et naturprojekt.

I pumpelagets protokol omtales drøftelserne første gang på et bestyrelsesmøde 16. marts 1999: »Man vedtog at gennemføre en orientering og afprøve interessen i laget for problemerne i forbindelse med Vandmiljøplan II«.

Interessen viste sig at være der, og da myndighederne kunne tilbyde særdeles favorable vilkår, var der en overvældende positiv interesse.

Kun en enkelt lodsejer satte sig for alvor imod, men da han afgik ved døden under forløbet, blev vejen ryddet for at genoprette Nørreballe Nor som vandområde. Lodsejere med 4691 parter af i alt 6344 parter traf den afgørende beslutning. Det svarede til 74 procent for et aktivt ja til naturprojektet.

To væsentlige forhold bidrog til den stort set problemfri aftale.

Siden inddæmningen i 1883 havde hele arealet sat sig så voldsomt, at det efterhånden truede dyrknings sikkerheden. Landmændene havde allerede måtte opgive at dyrke omkring en tredjedel af det drænedes areal, fordi det var blevet for vådt.

Opindeligt lå det lavvandede nor blot en alen (62 centimeter) under havoverfladen, men efter mere end hundrede års udtørring og kultivering var humusjorden omsat så meget, at arealet var sunket op mod to meter

under havoverfladen. Især den effektive dræning efter 1954 havde haft sin pris. Ganske vist muliggjorde den en intensiveret udnyttelse, men udtørringen havde også fremskyndet de sætninger i jordbunden, der efterhånden gjorde jorden umulig at dyrke.

Noget andet var, at myndighederne tilbød alle interesserede erstatningsjord rundt om Noret. Der var tale om en statsfinansieret jordfordeling, der også bidrog til en bedre arrondering af ejendommene. De fik samlet deres dyrkningsjord på det offentlige regning.

Fem år senere var naturprojektet en realitet. Pumpen var stoppet, og det inddæmmede landbrugsareal omskabt til en 54 hektar stor ferskvandssø.

Dæmningen var stadig intakt, men med en højt vandlukke i afløbet til Tryggelev Nor, så der ikke kunne trænge vand op i søen. Dræn fra oplandet blev ført op til overfladen, så vandet angiveligt skulle kunne »risle« gennem vådområdet. Selve søen var omkranset af 15 hektar våde og tørre

enge, hvoraf ca. 10 hektar skulle afgræsses. Til de ynglende fugle blev der etableret fire rævesikre øer.

Der er offentlig adgang via en sti fra Nørreballevej. Stien fører ned til det tidligere pumpehus ved diget.

På den sidste ekstraordinære generalforsamling i maj 2004, hvor flertallet af lodsejere sagde endeligt ja til projektet, blev bestyrelsen bemyndiget til at sælge pumpehuset og den dertil hørende grund på 0,25 hektar for en hektarpris på 80.000 kr. til Fugleværnsfonden. Da det var besluttet, foreslog en lodsejer at man skulle søge at få pumpehuset fredet.

Ukendt effekt

Prisen for at genskabe projektområdet på 69 hektar i Nørreballe Nor opgives af Naturstyrelsen til 4,4 mio. kr., hvilket svarer til 63.565 kr. pr. hektar. Disse penge stammer hovedsageligt fra statens VMPII-midler, dvs. fra skatteyderne.

Projektet indgik desuden i et EU-LIFE NATURE projekt sammen med

Lodsejerne fik tilbudt god erstatningsjord for deres vandlidende arealer i Noret i en statsfinansieret jordfordeling. Oven i handlen fik de heldigst også en formidabel udsigt til den nye sø, der har tiltrukket myriader af vandfugle lige fra allerførste dag.

Elegante knopsvaner har fundet et nyt fristed på Sydlangeland i den lavvandede sø. Udover yngleparrene kan søen tiltrække op til 120 knopsvaner i sensommeren og det tidlige efterår. Foto: Viggo Lind.

Tryggelev Nor, der blev gennemført i årene 2002-2006 med en samlet udgift på 9,2 mio. kr. Herfra modtog Nørreballe Nor-projektet et tilskud på 27.446 kr. pr. hektar og endelig bidrog Fugleværnsfonden under Dansk Ornitologisk Forening med 1.119 kr. pr. hektar.

Hvor meget vandmiljø har man så fået for pengene? Det ved vi faktisk ikke.

Ganske vist hævder Naturstyrelsen, at det nye vådområde fjerner 225-277 kilo kvælstof årligt pr. hektar, men det er kun en påstand. Tallet er en teoretisk beregnet værdi, men det kan afvige ganske betragteligt fra virkeligheden.

Naturstyrelsen hævder også, at projektet har været med i det daværende Danmarks Miljøundersøgelser (DMU) overvågning af de vådområdeprojekter, der var finansieret med statens VMPII-midler, men det er heller ikke korrekt.

Meningen var, at projektet skulle indgå i måleprogrammet, men anlægsarbejdet blev for sent færdigt. Der nåede aldrig at blive indrapporteret målinger fra den nye sø, før måleprogrammet blev lukket i 2005, så reelt vides der intet om, hvor meget den store investering i bekæmpelse af vandforureningen batter.

Denne manglende viden har dog ikke forhindret, at DMU's afdeling for

systemanalyse har regnet videre på de teoretiske værdier. I en faglig rapport fra 2011 har man sammenlignet 56 nyoprettede vådområders »omkostningseffektivitet«, når det gælder fjernelse af landbrugets kvælstofforurening. Nørreballe Nor kom ind på 48. pladsen og er dermed blandt landets 10 dyreste vandmiljøplanprojekter, når man sammenholder den teoretiske kvælstoffjernelse med prisen for projektet.

De 10 billigste projekter rangerede mellem 859 kr. og 11.459 kr. pr. ton, mens de 10 dyreste projekter fordelte sig mellem 22.809 kr. og 44.588 kr. For hvert et ton kvælstof fra Nørreballe Nors opland, som Det sydfynske Øhav fremover bliver skånet for, er der angiveligt betalt 22.986 kr. Men altså kun i teorien. Hvordan det reelt forholder sig, er der aldrig foretaget målinger af.

Til gengæld har den nye sø givet fuld valuta, når det gælder fuglelivet.

Før 2005 rummede det ordinære landbrugslandskab ingen bemærkelsesværdige fugle, hverken som ynglefugle eller på træk. I dag (marts 2012) rummer databasen over fugleagttagelser hele 183 forskellige arter.

Blandt ynglefugle i det første år var bl.a. 20 par lappedykkere fordelt på fire arter, 21 par grågæs, 23 par klyder, 55 par ænder fordelt på ni arter, 40 par vadefugle (vibe, strandskade,

præstekrave, rødben), 14 par hættemåger, otte par fjordterne og tre par dværgterne. Denne fuglerigdom var nok til at sikre Nørreballe Nor en 15. plads ud af 69 mulige på listen over landets bedste nye fuglesøer.

Som noget helt særligt har skægmejsen holdt sit indtog i Noret, hvor den lille mejselignende fugl udelukkende lever i rørskov.

Tryggelev Nors arbejdsgruppe af lokale fuglevenner har taget sig tid til at opsætte sivhytter til skægmejserne, men hidtil uden succes. Fuglene kan sagtens selv finde ud af at bygge reder i både Tryggelev og Nørreballe Nor. Skægmejsens reproduktionsevne er ganske bemærkelsesværdig. Den kan nå at opfostre 3-4 kuld unger om året, og ungerne fra det første kuld kan allerede yngle samme sommer.

KILDER

Dom i sag nr. 154/1950. Udskrift af dombogen for retskreds nr. 36, Rudkøbing købstad og Langelands herreder, 17/3-1951.

Dom i sag nr. 185/1951. Udskrift af dombogen for Østre Landsrets 1. afdeling, 15/2-1952.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 13. maj 2006 og 16. april 2011.

Forhandlingsprotokol for Interessentskabet Hesselbjerg-Nørreballe Nor. Vedtaget på Humble Afholdshjem, 2. november 1932. Kopi i Lokalhistorisk Arkiv for Humble, Lindelse og Tryggelev- Fodslette Sogne.

Hansen, Kjeld: Dårligt design i nye søer giver for få fugle. Fugle og Natur nr. 3. Dansk Ornitologisk Forening 2009.

Hansen, L.B., Källström, M., Jørgensen, S.L. & Hasler, B.: Vådområders omkostningseffektivitet. En erfaringsopsamling og analyse af omkostningerne ved at gennemføre vådområdeprojekter under vandmiljøplanerne VMPI og VMPII. Danmarks Miljøundersøgelser, Aarhus Universitet, 2011. – Faglig rapport fra DMU nr. 835. <http://www.dmu.dk/Pub/FR835.pdf>

Hedeselskabets arkiv, j. nr. 5034. Odense.

Hoffmann, C.C., Baattrup-Pedersen, A., Jeppesen, E., Amsinck, S.L. & Clausen, P.: Overvågning af Vandmiljøplan II Vådområder 2005. Danmarks Miljøundersøgelser. 128 s. 2006 - Faglig rapport fra DMU nr. 576. http://www2.dmu.dk/1_viden/2_Publikationer/3_fagrapporter/rapporter/FR576.pdf

Statens Landvindingsudvalg, j. nr. 1351. Rigsarkivet.

www.holmegaardmose.dk

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Nørreballe Nor, så brug dette link: www.dofbasen.dk

Herunder ses en oversigt over de 183 fuglearter, som er registreret fra **Nørreballe Nor**, pr. 5. april 2012. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Lille Lappedykker (127/1407)	Sortand (1/1)	Krumnæbbet Ryle (14/40)	Hedelærke (2/7)
Toppet Lappedykker (343/4914)	Fløjsand (1/1)	Almindelig Ryle (86/886)	Sanglærke (153/1261)
Gråstrubet Lappedykker (106/1254)	Hvinand (130/1600)	Brushane (188/1381)	Digesvale (114/47699)
Nordisk Lappedykker (1/1)	Lille Skallesluger (62/612)	Dobbeltbekkasin (110/579)	Landsvale (113/6577)
Sorthalset Lappedykker (59/133)	Toppet Skallesluger (3/8)	Stor Kobbersnepe (7/7)	Bysvale (41/1114)
Skarv (158/1928)	Stor Skallesluger (16/103)	Lille Kobbersnepe (2/5)	Engpiber (56/353)
Rørdrum (14/17)	Hvepsevåge (19/49)	Småspove (5/11)	Skærpiber (1/2)
Sølvhejre (28/29)	Sort Glente (3/3)	Storspove (28/437)	Gul Vipstjert (78/651)
Fiskehejre (195/624)	Rød Glente (33/111)	Sortklire (57/207)	Bjergvipstjert (4/5)
Sort Stork (1/3)	Havørn (162/196)	Rødben (175/792)	Hvid Vipstjert (120/927)
Hvid Stork (1/1)	Rørhøg (117/148)	Hvidklire (182/514)	Silkehal (4/143)
Knopsvane (384/11638)	Blå Kærhøg (29/31)	Svaleklire (63/136)	Gærdesmutte (11/22)
Sortsvane (1/1)	Hedehøg (1/1)	Tinksmid (132/757)	Jernspurv (7/12)
Pibesvane (7/47)	Duehøg (2/2)	Mudderklire (136/381)	Rødhals (4/4)
Sangsvane (102/2267)	Spurvehøg (43/200)	Odinshane (5/5)	Nattergal (13/22)
Sædgås (13/96)	Musvåge (126/2536)	Sorthovedet Måge (5/6)	Rødstjert (2/2)
Kortnæbbet Gås (5/6)	Fjeldvåge (5/14)	Dværgmåge (64/284)	Bynkefugl (3/5)
Blisgås (65/2500)	Fiskeørn (76/90)	Hættemåge (195/28261)	Stenpikker (20/40)
Grågås (444/137550)	Tårnfalk (68/93)	Stormmåge (131/24834)	Ringdrossel (3/5)
Indisk Gås (11/11)	Dværgfalk (14/16)	Sildemåge (1/1)	Solsort (26/67)
Snegås (1/1)	Lærkefalk (5/6)	Middelhavs-sølvmåge (2/2)	Sjagger (24/2711)
Canadagås (13/100)	Vandrefalk (17/17)	Sølvmåge (132/8690)	Sangdrossel (5/9)
Bramgås (71/10777)	Agerhøne (5/9)	Kaspisk Måge (2/2)	Vindrossel (4/110)
Knortegås (11/2818)	Fasan (9/17)	Svartbag (84/216)	Misteldrossel (1/1)
Nilgås (12/35)	Vandrikse (5/6)	Roverterne (43/52)	Græshoppesanger (3/3)
Rustand (1/1)	Engsnarre (1/2)	Splitterne (7/32)	Kærsanger (6/16)
Gravand (162/2587)	Grønbenet Rørhøne (37/108)	Fjordterne (248/1840)	Rørsanger (24/107)
Mandarinand (4/7)	Blishøne (266/98979)	Havterne (18/63)	Gulbug (11/19)
Pibeand (294/32733)	Trane (8/48)	Dværgterne (119/382)	Gærdesanger (27/41)
Knarand (387/10509)	Strandskade (186/1153)	Hvidskægget Terne (3/3)	Tornsanger (57/160)
Krikand (233/14152)	Klyde (244/4915)	Sortterne (41/102)	Havesanger (10/15)
Gråand (227/12105)	Lille Præstekrave (29/55)	Hvidvinget Terne (10/20)	Munk (11/15)
Spidsand (91/1038)	Stor Præstekrave (225/1021)	Klippehue/Tamdue (2/17)	Gransanger (30/75)
Atlingand (75/184)	Hjejle (13/439)	Huldue (9/33)	Løvsanger (14/31)
Skeand (323/7875)	Strandhjejle (3/3)	Ringdue (36/13958)	Grå Fluesnapper (3/3)
Rødhovedet And (22/22)	Vibe (393/24983)	Gøg (42/62)	Broget Fluesnapper (3/3)
Taffeland (294/56796)	Islandsk Ryle (3/104)	Natugle (2/2)	Skægmejse (4/8)
Troldand (330/169066)	Sandløber (1/1)	Mursegler (53/2027)	Blåmejse (17/38)
Bjergand (129/26377)	Dværgryle (19/34)	Isfugl (1/1)	Musvit (15/28)
	Temmincksryle (22/44)	Stor Flagspætte (2/2)	Pungmejse (1/1)

Pirol	(2/2)
Stor Tornskade	(5/5)
Skovskade	(1/1)
Husskade	(10/16)
Allike	(29/4106)
Råge	(44/1681)

Sortkrage	(24/79)
Gråkrage	(109/852)
Ravn	(21/34)
Stær	(137/15996)
Gråspurv	(1/2)
Skovspurv	(11/255)

Bogfinke	(15/2792)
Kvækerfinke	(2/51)
Grønirisk	(10/25)
Stillits	(69/1020)
Grønsisken	(1/1)
Tornirisk	(70/2155)

Bjergirisk	(8/225)
Dompap	(2/2)
Snespurv	(1/3)
Gulspurv	(78/432)
Rørspurv	(37/80)
Bomlærke	(15/16)

Herunder ses en oversigt over de 20 andre dyr (end fugle), som er registreret fra **Nørreballe Nor**, pr. 5. april 2012. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Grøn Frø	(3/17)
Stor Kålsommerfugl	(1/2)
Lille Kålsommerfugl	(1/15)
Grønåret Kålsommerfugl	(1/15)
Aurora	(1/2)

Admiral	(3/5)
Tidselsommerfugl	(2/4)
Nældens Takvinge	(1/2)
Nældesommerfugl	(1/1)
Storplettet Perlemor-sommerfugl	(1/1)

Græsrandøje	(1/15)
Okkergul Randøje	(3/14)
Lille Ildfugl	(1/5)
Gammaugle	(1/3)
Hare	(2/3)

Ræv	(2/3)
Grævling	(2/4)
Dådyr	(1/1)
Rådyr	(2/3)
Snog	(3/3)